

גנזי קדם

שנתון לחקר הגניזה

גנזי קדם

שנתון לחקר הגניזה

כרך

זו

תשע"ט

מוקדש לזכרו של
פרופ' יואל קרמר
(תרצ"ג-תשע"ח)

העורך

י' צבי שטמפפר

עורכת המשנה

מרים פרנקל

THE FRIEDBERG
GENIZAH PROJECT

ועדת המערכת:

חגי בן-שמאי (האוניברסיטה העברית), מנחם בן-ששון (האוניברסיטה העברית),
ירחמיאל ברודי (האוניברסיטה העברית), מרים פרנקל (האוניברסיטה העברית),
' צבי שטמפר (האוניברסיטה העברית ומכללת אורות ישראל)

מועצת מערכת בינלאומית:

בן אוות'וייט (ספריית האוניברסיטה בקיימברידג'), ג'יימז דיאמונד (אוניברסיטת ווטרלו),
נחמן דנציג (בית המדרש לרבנים באמריקה), מרק ר' כהן (אוניברסיטת פרינסטון),
מנחם כהנא (האוניברסיטה העברית), שרה סטרומזה (האוניברסיטה העברית),
מרדכי עקיבא פרידמן (אוניברסיטת תל-אביב), סטפן ק' רייף (אוניברסיטת קיימברידג')

עיצוב העטיפה והסדרה: דבורה ליפשיץ

עריכה לשונית: יחזקאל חובב

עוזר מערכת: אביחי גמדני

עימוד: חנוך ולדברג

הפקה: יהודית לובנשטיין-ויצטום

הדפסה: גאלה קדם דפוס בע"מ, קדימה, ישראל

בעטיפה:

Ms. CUL T-S 16.378

מודפס באדיבות מועצת המנהלים של ספריית אוניברסיטת קיימברידג'

נדפס בישראל

גנזי קדם מופק בידי מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח של יד יצחק בן-צבי והאוניברסיטה
העברית בירושלים עבור פרויקט פרידברג לגניזה.

© כל הזכויות שמורות לפרויקט פרידברג לגניזה.

ISSN 1565-7353

מפעל משותף של The Friedberg Jewish Manuscript Society

ופרויקט פרידברג לחקר הגניזה.

להזמנות:

יד יצחק בן-צבי, ת"ד 7660, ירושלים 9107601, bookstore@ybz.org.il

תוכן עניינים

7	דבר המערכת
	קטעים מטיטוס ספר משפטים במשנה תורה(מלווה ולווה כד-כה, טוען ונטען א)
13	חנן אריאל
	'כתאב פי וג'וב אלצלאה' (ספר על אודות חיוב התפילה) לרס"ג: שמו, מבנהו, מהדורותיו השונות ויחסן למדרש 'אגור'
33	דן גרינברגר
	כתבי יד ערביים-יהודיים מאוחרים של ספרות עממית מאוסף פירקוביץ'
55	רחל חסון
	מובאות חדשות מספרי זוטא דברים
125	מנחם כהנא
	'אורחות חסידיך הקדושים': קדושתא לפרשת 'שלח לך' למעתיק דוסא
133	ישראל מלכיאל
	דף מרשימות תלמיד הרמב"ם המצטט את רשימות תלמיד הר"י אבן מיגש
163	מרדכי עקיבא פרידמן
	קטעי גניזה של תרגום רס"ג לתורה מן המאה האחת עשרה, מאוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק
179	תמר צבי ואמיר אשור
	נוסחה הקדום של 'ברכת הזן' לאור קטעי הסידורים מן הגניזה הקהירית
205	אבי שמידמן ואורי ארליך
	ביקורת ספרים
	על מילונו של מ"ע פרידמן
229	חגי בן-שמאי

קטעי גניזה של תרגום רס"ג לתורה מן המאה האחת עשרה, מאוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק

תמר צבי ואמיר אשור

א. מבוא

מאמר זה מוקדש לקטעי גניזה של תרגום רס"ג (רב סעדיה גאון, 882–942) לתורה שזמנם המשוער המאה האחת עשרה מאוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק, שהוא האוסף השני בגודלו בעולם של קטעי הגניזה הקהירית מבית כנסת בן עזרא לאחר אוסף קימברידג'.¹ תרגומי המקרא בכלל ותרגום רס"ג בפרט, על פי האוגדנים של החומר הערבי שבאוסף קימברידג', T-S Ar., תוארו בידי מאירה פוליאק לרגל סיום הכנת הקטלוג המתאר את החומר הערבי והערבי-יהודי שבסדרה זו.² על פי פוליאק, קטעים רבים בסדרה זו כוללים תרגומים ופירושים למקרא, ומתוכם כארבעים אחוזים

* מחקר זה (מס' 150/15) בנושא 'קטעי גניזה מוקדמים של תרגום רס"ג לתורה' נתמך בידי הקרן הלאומית למדע. המחקר מתנהל בראשות פרופ' תמר צבי מאוניברסיטת חיפה ונוטלים בו חלק ד"ר אמיר אשור וד"ר ברק אוירבך.

להלן קיצורי כתבי היד והמהדורות המשמשים במאמר: א – כ"י אוקספורד (ראו הערה 19); ENA = 1ג; BL = 2ג; 3830.1–2 = 2ג; ENA 2674.5 = 3ג; ENA 3570.7 = 4ג; ENA 3659.3 = 5ג; BL Or. 5562A.11 = 6ג; Or. 5562A.12 = 7ג; מהדורת דירינבורג (ראו הערה 20); ס = כ"י סנט פטרסבורג (ראו הערה 18); ת = תאג' תימני (ראו הערה 21).

1 את קטעי תרגום רס"ג לתורה מאוסף גניזת קהיר של בית המדרש לרבנים באמריקה שמרכזו בניו יורק (Jewish Theological Seminary Collection of Cairo Genizah Fragments) בחנה תמר צבי במלואם הן באתר האינטרנט של פרויקט פרידברג לחקר גניזת קהיר (The Friedberg Jewish Manuscript Society: <https://fjms.genizah.org>) הן במדור כתבי היד במחלקה לספרים נדירים ואוספים מיוחדים בספריית פיירסטון שבאוניברסיטת פרינסטון, שבה הם מוחזקים באופן זמני בימים אלה (<https://tinyurl.com/y4sbqseq>). תמר צבי מבקשת להביע את תודתה קודם כול לפרופ' מרק כהן, וכן לפרופ' מרינה רוסטאו, על שאירחו אותה בכמה נסיעות מחקר קצרות שלה לספרייה זו במהלך 2015–2016, וכן לפרופ' מרתה הימלפרב על שאירחה אותה במשך ששת חודשי השבתון שלה באוניברסיטת פרינסטון במהלך 2016.

2 מ' פוליאק, 'סוגי הספרות הערבית-יהודית בגניזת קאהיר', בין עבר לערב, א (תשנ"ח), עמ' 9–26; הני"ל, 'סוגי התרגומים הערביים למקרא בגניזת קאהיר על-פי קטלוג החומר הערבי TS Arabic', תעודה, טו (תשנ"ט); חקר הגניזה לאחר מאה שנה, בעריכת מ"ע פרידמן), עמ' 109–125; M. Polliack, 'Arabic Bible', *Translations in the Cairo Genizah Collections*, *Jewish Studies in a New Europe: Proceedings of the 5th Congress of Jewish Studies in Copenhagen 1994 under the Auspices of the European Association for Jewish Studies*, eds. U. Haxen, et al., Copenhagen 1998, pp. 595–620

הם של רס"ג. פוליאק מציינת עוד כי תרגומי התורה הם הנפוצים ביותר, ולאחר מכן, בסדר יורד – חמש המגילות, תהלים וספרי הנבואה, כלומר אלה המשמשים בבית הכנסת ופופולריים במיוחד אף מחוצה לו. הנדירים ביותר הם התרגומים של ספרי נביאים ראשונים, עזרא ונחמיה ודברי הימים. תרגום רס"ג לתורה נשתמר כתרגום לבדו או יחד עם פירוש; התרגום לבדו נפוץ בהרבה (פי חמישה) לעומת הקטעים המכילים פירוש ותרגום לתורה גם יחד.³

קטעי תרגום רס"ג לתורה נפוצים מאוד גם באוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק. נמצאים בו כמאה ושמונים קטעי גניזה המכילים את תרגום רס"ג לתורה באותיות עבריות, רובם המכריע תרגום בלא פירוש, והתרגום מוצג בהם בדרכים מגוונות. כמו באוסף קימברידג', גם ברבים מקטעי תרגום רס"ג לתורה שבאוסף זה, הכוללים את תרגום רס"ג בלבד, מובא התרגום לאחר דיבור המתחיל, שבו מילה או כמה מילים מראשית הפסוק העברי ואף הפסוק העברי במלואו;⁴ לעיתים מובא התרגום בלא דיבור המתחיל כלל.⁵ קבוצה גדולה נוספת של קטעים עם תרגום רס"ג לתורה כוללת את תרגום אונקלוס ואת תרגום רס"ג בזה אחר זה, לרוב לאחר דיבור המתחיל או הפסוק העברי כולו,⁶ אם כי לעיתים גם בלא דיבור המתחיל או פסוק עברי כלל.⁷ קטעי תרגום המלווים בפירוש לתורה, כאמור, נדירים בהרבה.⁸

מרבית הקטעים הללו כתובים על נייר אך יש גם קטעים שנכתבו על קלף. הם כתובים בדרך כלל בכתב מזרחי, ואינם מתוארכים, כמו רוב קטעי הגניזה. ואולם, על פי צורות הכתב ניתן לתארך אותם על דרך ההשערה למאות השתים עשרה – החמש

3 פוליאק, תשנ"ח, שם, עמ' 17-18; הנ"ל, תשנ"ט, שם, עמ' 112-115; הנ"ל, 1998, שם, עמ' 598-605. פוליאק מציינת כי מאחר שקטעי התרגום של התורה בלבד רבים באופן ניכר מקטעי התרגום לבדו של שאר תרגומי רס"ג למקרא, נראה שיש בכך עדות לקדמותו של תרגום זה כחיבור עצמאי. ממצא זה תואם את עדותו של רס"ג על כך שהוא ערך בעצמו את תרגום התורה הנפרד מן הפירוש (ח' בן-שמאי, 'חדשים גם ישנים: ההקדמה הגדולה' ו"ההקדמה הקטנה" לתרגום רס"ג לתורה', תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 199-210 [=הנ"ל, מפעלו של מנהיג: עיונים במשנתו ההגותית והפרשנית של רס"ג, ירושלים תשע"ה, עמ' 276-288]); H. Ben-Shammai, 'Extra-Textual Considerations in Medieval Judaeo-Arabic Bible Translations: The Case of Saadya Gaon', *Materia Judaica*, 8 (2003), pp. 53-59 (=הנ"ל, 'שיקולים חוץ-טקסטואליים בתרגומי מקרא בערבית-יהודית מימי הביניים: רס"ג כמשל', מפעלו של מנהיג, שם, עמ' 308-314).

4 כגון: ENA 1177.42; ENA 1177.67; ENA 2700.50. הפסוק העברי מנוקד ניקוד מלא או חלקי, טברני או אחר, או איננו מנוקד כלל.

5 כגון: ENA 2638.10.

6 כגון: ENA 598.1-4; ENA 960.24,33; ENA 1177.43.

7 כגון: ENA 1177.62.

8 ENA 957.1-2; ENA 2931.30-31; ENA 3643.11-12.

עשרה.⁹ ניכר כי חלק מן הקטעים הללו השתייכו לעותקים של חמשת חומשי התורה שהיו בשימוש; ישנם קטעים הכתובים בצורה מרושלת וחסרה ובטעויות סופר, או שנעשה בהם שימוש בקיצורים שונים ובהערות מעל הטקסט ובשוליו, ונראה שהם נועדו ללימוד עצמי ולתרגול.¹⁰ לסוג האחרון שייכים, ככל הנראה, גם כמה אימוני כתיבה.¹¹ בין קטעי הגניזה הללו ישנם קטעים שנותר מהם מעט מאוד, אך לעיתים די בשריד קטן כדי להעיד שמדובר בתרגום רס"ג.¹²

נציג כאן ארבעה מתוך הקטעים שבאוסף זה, שנכתבו על גבי קלף וזיהינו כמוקדמים במיוחד. אלו הם כתבי היד שבאוסף אדלר של בית המדרש לרבנים בניו יורק: ENA 3830.1-2; ENA 2674.5; ENA 3570.7; ENA 3659.3. על פי נתונים קודיקולוגיים והיבטים פילולוגיים שונים ניתן לשייכם למאה האחת עשרה, כפי שיפורט להלן. נתונים דומים יש אף לשני קטעי גניזה אחרים מאוסף זה, כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Krenzel.94a; Krenzel.94b, אשר השתייכו לאותו כתב יד, אך נשתמר בהם טקסט מועט ומקוטע מאוד ולכן לא יוצגו ולא יידונו להלן. בשל מיעוט הקטעים הקדומים באוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק בחרנו להביא בהמשך לצורך השוואה שני קטעי גניזה מאוסף הספרייה הבריטית: BL Or. 5562A.11-12. קטעים אלה הועתקו אף הם ככל הנראה במאה האחת עשרה, על פי נתונים קודיקולוגיים והיבטים פילולוגיים שונים.

ב. ארבעה קטעי גניזה של תרגום רס"ג לתורה מאוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק

1. תיאור כללי

קטע הגניזה הראשון שהעתקתו ותיאורו מובאים להלן הוא כ"י ENA 3830.1-2 (=1g). הוא כולל שני דפי קלף צרים ומוארכים הכתובים בצד א של כל אחד מהם בכתב

9 יש באוסף גם כמה קטעים של תרגום רס"ג לתורה שהם כנראה מאוחרים יותר, כגון כ"י ENA 3473.1-2, שהערבית-היהודית שבו מנוקדת בניקוד המייצג הגייה דיאלקטלית כלשהי, ככל הנראה של המגרב, על פי היחספות התנועות בראש המילים.

10 כגון: ENA 3048.2; ENA 3128.11; ENA 3189.2-3.

11 ENA 3123.7-8; ENA 3546.2.

12 כגון: ENA 3465.1. בשריד הקטן שנשתמר מקטע גניזה זה ניתן לקרוא מילים אחדות בלבד. עם זאת, מופיעה בו ראשית התרגום לערבית למילה הראשונה בבראשית ב, ו, וְאָדָּם: 'ולא'. זו ככל הנראה תחילתו של התרגום 'ולא בכ"א', בשלילה, כבתרגום רס"ג.

מזרחי מרובע. הפסוקים הנדונים הם בראשית נ, יג-כו. בצד ב של הדף הראשון נכתבו בכתב שונה כמה שורות, אולי דברי פרשנות, אם כי נותרו מהן רק שרידים שקשה מאוד לקוראם. בצד ב של הדף השני נמנים בכתב יד שונה מספרי הפסוקים והסדרים בספר בראשית.¹³ כל פסוק פותח בדיבור המתחיל הכולל את המילה הראשונה של הפסוק העברי ולאחריו מובא תרגום בערבית-יהודית באותיות עבריות אשר זיהינו כתרגום רס"ג לתורה. צורת הקלף כשל רוטולוס וצורת הכתב מעידות כי מדובר בקטע מוקדם במיוחד, הקודם ככל הנראה לשלושת הקטעים הבאים.¹⁴ להלן תובא העתקה של פסוקי התורה שבצד א של כל אחד מן הדפים.

קטע הגניזה השני שהעתקתו ותיאורו מובאים להלן הוא כ"י ENA 2674.5 (=2ג), והוא מכיל דף אחד עשוי קלף וכתוב משני צדדיו בכתב מזרחי מרובע. יש בו כעשרים פסוקים מספר דברים - כו, ה-יט; כז, א-ה. אף בקטע זה כל פסוק פותח בדיבור המתחיל, הכולל את המילה הראשונה של הפסוק העברי, ולאחריו מובא תרגום לערבית-יהודית באותיות עבריות שזיהינו כתרגום רס"ג לתורה. חלקים אחדים מן הקטע מטושטשים או קרועים.¹⁵ כתב ידו של הסופר בקטע זה דומה דמיון רב לכתב היד של כמה קטעי גניזה קדומים המכילים את תשובות רס"ג,¹⁶ אשר הועתקו לדעתנו במאה האחת עשרה, אולי אף במחציתה הראשונה. על סמך דמיון זה, בצירוף הנתונים הקודיקולוגיים ושיקולים פילולוגיים שיובאו להלן, המצביעים על קרבה רבה לנוסח

- 13 מספר הפסוקים הנמסר במקום זה הוא אלף וחמש מאות ושלישים וארבעה ומספר הסדרים מ'ג.
 14 סוג זה מכונה 'תכריך' במשנה. על קטעים אלה בגניזה ראו: J. Olszowy-Schlanger, 'Cheap Books in Medieval Egypt: Rotuli from the Cairo Geniza', *Intellectual History of the Islamic World*, 4 T. Zewi (2016), pp. 82-101. דיון בקטעי גניזה נוספים של תרגום רס"ג לתורה מסוג זה ראו במאמרו: A. Ashur, 'Early Genizah Fragments of Saadya Gaon's Bible Translation Copied by Samuel b. Shechaniah b. Amram', *Journal of Semitic Studies* [forthcoming]
- 15 פרטי קטלוג ליברמן של בית המדרש לרבנים באמריקה, שלא נתפרסם, מובאים באתר הגניזה של פרידברג וכוללים את זיהוי הפסוקים ואת ציון העובדה שמדובר בתרגום לערבית-יהודית. הקטע סווג באתר בטעות כ'תרגומים ארמיים' ולא ערביים-יהודיים. נמסר שם אף החומר שממנו עשוי הקטע, דהיינו קלף, ומידותיו: 205x215 מ"מ. מידות השטח הכתוב בתוך הדף: 157x157 מ"מ.
- 16 קימברידג', פריס, 'כל ישראל חברים' (AIU), VII. D. 83; כ"י קימברידג', ספריית אוניברסיטת קימברידג', T-S NS 187.6; T-S AS 91.281 (לתיאור קטע גניזה זה ראו: 'דוד, פרט ועוללות מתשובות הגאונים ומספריהם', הספר: יובל ה-70 למוסד הרב קוק, א, בעריכת י"א מובשוביץ, ירושלים תשס"ח, עמ' 302-307), T-S NS 190.92 (לתיאור קטע גניזה זה ראו: A. Shvitiel and F. Niessen, *Arabic and Judaeo-Arabic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections: Taylor-Schechter New Series*, R. Brody, A Hand-List (Cambridge 2006, p. 201 T-S NS J511-517 (לתיאור קטע גניזה זה ראו: *of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, Cambridge 1998, p. 294); T-S NS 169.21a-b (לתיאור קטע גניזה זה ראו שם, עמ' 57).

המוקדם של תרגום רס"ג לתורה, אפשר להעריך שהקטע הנידון הועתק אף הוא במאה האחת עשרה, אולי לא יאוחר ממחציתה הראשונה.

שני קטעים נוספים המובאים להלן הם כ"י ENA 3570.7 (=3ג) ו-ENA 3659.3 (=4ג). אף שני הקטעים האלה מכילים כל אחד דף קלף אחד בלבד, כתוב משני צדדיו בכתב מזרחי מרובע, אם כי נשתמרו מהם שרידים מועטים בלבד. מקטע 3ג נשתמרו שתיים עשרה שורות בלבד, ובהן שרידים של דברים כט, ז-טו, יז-כא. מקטע 4ג נשתמרו אחת עשרה שורות בלבד, ובהן שרידים של דברים י, ח-טו, כב; יא, א-ו. גם בקטעים אלה כל פסוק פותח בדיבור המתחיל הכולל את המילה הראשונה של הפסוק העברי ולאחריו מובא תרגום לערבית-יהודית באותיות עבריות, אשר זיהינו כתרגום רס"ג. כתב ידו של הסופר דומה אף הוא דמיון רב לקטעים המתוארים לעיל, ועל סמך דמיון זה בצירוף הנתונים הקודיקולוגיים והפילולוגיים נקבע שיוכם למאה האחת עשרה, ככל הנראה למחציתה הראשונה.

ארבעת הקטעים אינם זהים לחלוטין לנוסחים חשובים של תרגום רס"ג לתורה באותיות עבריות,¹⁷ ויש ביניהם חילופי נוסח קלים. העתקה מלאה של הקטעים, ציון חילופי הנוסח הללו בהערות השוליים, וכן ניתוח הכתב והכתיב, אוצר המילים והדקדוק על פי החילופים הללו מובאים להלן.

2. העתקת הקטעים והערות משוות

לקטעי הגניזה נוספו הערות שוליים הכוללות השוואה לשני כתבי יד חשובים של תרגום רס"ג לתורה, כ"י סנט פטרסבורג (=ס) ¹⁸ וכ"י אוקספורד (=א) ¹⁹, וכן למהדורת

17 פירוט הנוסחים הללו יובא בהמשך.

18 ס = כ"י סנט פטרסבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, Evr. II C1. כתב היד איננו מתוארך. הקולופון שבו מעיד כי הועתק בידי שמואל בן יעקב, ולכן זמנו המשוער 1009-1010. ראו פרטים על כתב יד זה במאמרו של י' בלאו, 'עיונים בכתב-יד מזרחי מתחילת המאה ה"א של תרגום רס"ג לתורה', לשוננו, סא (תשנ"ח), עמ' 111-130. לחקר המסורה הטברנית בכתב יד זה ראו: י' עופר, 'עיבוד מסרני של ערכים ממחברת מנחם בידי שמואל בן יעקב', לשוננו, סב (תש"ס), עמ' 189-255; הנ"ל, 'הערות מסורה בענייני דקדוק בכתב-יד לנינגרד עם תרגום רס"ג (ל^ב)', מחקרים בלשון, ח (תשס"א), עמ' 49-75.

19 א = כ"י אוקספורד, הספרייה הבודליאנית, Poc. 395-396, הועתק ב-1448. מדובר למעשה בשני כתבי יד המשלימים זה את זה לכלל התורה.

דירינבורג (=ד)²⁰ ולמהדורה מודפסת אחת של התאג' התימני (=ת)²¹. חילופי נוסח קלים ביותר, כגון חילוף וי"ו החיבור בפ"א, או ת'ם או כתיב באליף מקצורה או ביו"ד בסוף מילה לא הובאו להלן. העיקרון המנחה בהשוואה זו הוא שכלל שהנוסח בקטעי הגניזה קרוב יותר לזה שב-ס מראשית המאה האחת עשרה וכן לזה שב-א, שהוא אמנם מאוחר יותר אך מקובל כמהימן, הוא ככל הנראה מוקדם יותר.

מקרא סימנים:

...	ראשית הפסוק שלפני תחילת הקטע
(א, א)	ציון הפרק והפסוק
[.]	אות חסרה
[..]	שתי אותיות חסרות
[...]	כמה אותיות, מילה או קטע חסרים
[א]	השלמה על פי קריאה מסופקת ²²
< א >	הצעת השמטה
/	מעבר בין השורות
א	גופן קורן מציין דיבור המתחיל של הפסוק העברי
א	הגופן הרגיל משמש לתרגום לערבית-יהודית

(א) קטע ג1: בראשית נ, יג-כו

[ENA 3830.1, צד א] (נ, יג) ... [חצ'רה] / ממרא. (נ, יד) וישב. תם / רגע יוסף אלי [מ'צר] / הו ואכותה וסאיר [מ.] / כאן צעד מעה לידפן / אבאה בעד מא דפנה. (נ, טו)

20 ד = י' דירינבורג (מהדיר), תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, פאריס תרנ"ג. בהקדמת המו"ל למהדורה זו אומר דירינבורג כך: 'להוצאה זו השתמשתי בשלש נוסחאות שונות אשר האחת מהן היא דפוס קונסטיטינא משנת ה' אלפים ש"ו ליצירה והשנית היא הנמצאת בהפאליגלאטטא אשר יצאה לאור בעיר לונדון בשנת 1657 למספרם והשלישית כ"י מדוייק מאד הנשלח לי מירושלים באמצעות ידידי הר"ח נסים בכר ראש המורים בבית הלימוד הנוסד שם על ידי חברת כ"ח. הכ"י הזה הוא לר' דוד הכהן אשר בא מארץ תימן לירושלים ויגר שם, ונחלק לשלשה חלקים לא ראי זה כראי זה' (ד, עמ' VII). זו המהדורה הביקורתית היחידה העומדת לרשותנו בשלב זה. על הכנתה של מהדורה ביקורתית חדשה של תרגום רס"ג לתורה ראו: א' שלוסברג, 'לקראת מהדורה ביקורתית של תרגום רב סעדיה גאון לתורה', טללי אורות, יג (תשס"ז), עמ' 87-104.

21 ת = י' חסיד וש' סיאני (מהדירים), ספר כתר תורה ה'תאג' הגדול, חמשה חומשי תורה כולל חמשים מפרשים, ירושלים תש"ך.

22 לא הובאו להלן השלמות שאין להן ביסוס בקטע עצמו.

/ ויראו. פלמא ראו²³ אכוח / יוסף אביהם קד מאת²⁴ / קאלו כלא יתהדדנא²⁵ / יוסף
 ויכאפינא בגמיע / אלשר אלתי²⁶ אולינאה. (ג, טז) / ויצו. פאמר מן קאל / ליוסף
 אבאך²⁷ <אוצאנא>²⁸ / אוצאנא קבל מותה / וקאל. (ג, יז) כה. [...] / ליו[ס...]. / דנב
 [...] / פקד [...] / פאל[א... ...] פר א[...]. / ען עב[י]... ב[י]ך / פכא י[ו...]ן כ'ל²⁹ / כלמוה
 בדלך. (ג, יח) וילכו. / וגאאו אכותה איצ'א³⁰ / ווקעו בין ידיה וקא³¹ / הודא³² נחן
 עביד לך. (ג, יט) / ויאמר. וקאל להם יוסף / לא תכאפו אנני אכאף³³ / אללה (ג, כ)
 ואתם. ואת[ם] [ENA 3830.2, צד א] קדרתם עלי שרא / ואללה קדר כירא / לקבל אן
 יצנע מא תי³⁴ / [ת]ראוה³⁵ אליום ויחיי / קומא כתירא.³⁶ (ג, כא) ועתה. / פאלאן לא
 תכאפוא / פאני אמונכם וא³⁷ / ואטפאלכם פעזאהם / ודארהם. (ג, כב) וישב. /
 תם אקאם יוסף / במצר הו ואל אביה / ועאש ק' סנה וי' / סנין. (ג, כג) וירא. תם /
 ראי לאפרים בנין / תואלתא³⁸ ואיצ'א בנו / מכיר בן מנשה ולדו פי חגרה. (ג, כד) /
 ויאמר. תם קאל / לאכותה אנא מא'ת / ואללה סידכרכם / ויצעדכם מן הד[א] /
 אלבלד אלי אלבלד אלדי / אקסם לאברהים וי'צ'³⁹ / ויצחק ויעקוב. (ג, כה) וי'ש'ב'⁴⁰

- 23 כך גם ב־ד, ת; ב־ס, א: ראי, ביחיד.
 24 ב־ס, א, ת: אן אבאהם קד מאת; ב־ד: אן מאת אבוהם.
 25 כך גם ב־ס, א, ת; ב־ד: יחקדנא.
 26 בכל הנוסחים האחרים: אלד', ונראה שזו טעות סופר.
 27 ב־ס, א, ד: אן אבאך; ב־ת: אן אביך, בשינוי היחסה, וסביר שמילית 'אן' נשמטה בקטע הגניזה במקום זה.
 28 המילה איננה ברורה, ואולי לכן כתב אותה הסופר שוב בשורה הבאה.
 29 הכותב החל לכתוב את המילה בסוף השורה, סימן את הנכתב בסימני מחיקה על ידי קווים או נקודות, וכתב אותה שוב במלואה בשורה הבאה. זהו אמצעי מוכר לניהול שורות לצורך מילוין במצחפים מתוארכים של המקרא מן המאה העשירית ואילך (מ' בית-אריה, קודיקולוגיה עברית: טיפולוגיה של מלאכת הספר העברי ועיצובו בימי הביניים בהיבט היסטורי והשוואתי מתוך גישה כמותית המיוסדת על תיעוד כתבי-היד בצינוני תאריך עד שנת 1540, ירושלים תשע"ה [קדם-פרסום במהדורה אלקטרונית], עמ' 335, 343-345), והוא מצוי בקטע גניזה זה פעמים רבות.
 30 מילה זו חסרה רק ב־ס.
 31 קיצור למילה: וקאלו.
 32 כך ב־א, ד, ת; ב־ס: הא.
 33 כך ב־ד; ב־א, ת: אתקי. פסוק זה לא נשתמר ב־ס.
 34 ראו לעיל, הערה 29.
 35 ב־א: תרונה, ב־ד: תרוהא, וב־ת: תראה. פסוק זה לא נשתמר ב־ס.
 36 ורק ב־ת: כת'רין; פסוק זה לא נשתמר ב־ס.
 37 ראו לעיל, הערה 29.
 38 כך ב־ד, ת, א: תואלת, בלא תיקון היתר של סימן היחסה. פסוק זה לא נשתמר ב־ס.
 39 ראו לעיל, הערה 29.
 40 ראו לעיל, הערה 29.

/ וישבע. פאחלף יוסף / בני אסראיל וקאל להם / אדא דכרכם אללה פ'א'צ' /
 [פ]אצעדו בעט'אמי' / [...] ...

(ב) קטע ג2: דברים כו, ה-כז, ה

[ENA 2674.5, צד א] (כו, ה) ...אלארמי⁴² כאד⁴³ אן יביד אבי פנזל מצרא⁴⁴ וסכן תם
 ברהט / קליל פצאר תם אמה כבירה עט'ימה⁴⁵ כתירה. (כו, ו) וידעו. / פאסי בנא
 אלמצריון ועדבונא וגעלו עלינא כדמה צעבה. (כו, ז) / ונצעק. פצרכנא⁴⁶ אלי אללה
 אלה⁴⁷ אבאינא פסמע צותנא⁴⁸ / ונט'ר לצ'עפנא ושקאינא⁴⁹ וצ'טנא. (כו, ח) ויוציאנו.
 פאכרגנא⁵⁰ / מן מצר ביד שדידה ודראע ממדודה ותכוף עט'ים ואיאת / ובראהין. (כו,
 ט) ויבאנו. ואגאבנא⁵¹ אלי הדא אלמוצ'ע ואעטאנא / הדא אלבלד בלד⁵² יפיץ אללבן
 ואלעסל. (כו, י) ועתה. ואלאן הודא⁵³ / [ק]ד [...] באואיל תמאר אלארץ' אלתי⁵⁴
 רזקתניהא⁵⁵ יארב תם צ'עה / ב[ין] ידי קדס אללה רבך ואסגד בין ידי אללה רבך. (כו,
 יא) ושמתה. / ואפרח בכל כיר רזקך⁵⁶ אללה רבך ואלך אנת ואללוי⁵⁷ ואלגריב אלדי
 פי / [מחאלך]. (כו, יב) כי. ואדא פרגת מן תעשיר גמיע עשור גלאתך⁵⁸ ודלך / [פי
 ..סנה אלתא]לתה סנה כמאל אלעשר⁵⁹ ואדפע⁶⁰ דלך אלי אללוי⁶¹ ואלגריב / [...יתים]

41 ראו לעיל, הערה 29.

42 כך גם ס; ב'א, ד, ת: אלארמני.

43 כך גם ב'ס, ד, ת; ב'א: וכאן.

44 כך גם ב'ס, ת; ב'א, ד: מצר, בלא סימן היחסה.

45 כך גם ב'ס, ד; ב'א, ת: עצימה, בחילוף ט' ב'צ'. חילוף זה אקראי ב'א ואיננו יציב, בשונה מ'ת ומתאגים תימניים שמובא בהם תרגום רס"ג, שהכתיב בהם תמיד ב'צ' לשני העיצורים הללו. מאחר שחילוף זה ב'ת קבוע וסדיר, הוא לא יפורט להלן בכל דוגמה ודוגמה.

46 כך גם ב'ס, א, ת; ב'ד: פצרחנא, וסביר שמדובר בשיבוש המהדיר.

47 כך גם ב'ס; ב'א, ד, ת: אלאה.

48 כך גם ב'ס, ד, ת; ב'א: צוטטנא, בחילוף ת ב'ט (تخيم), אם כי ה'ת לא נמחקה.

49 כך גם ב'ד; ב'ס, א, ת: שקאנא.

50 בקטע הגניזה, ס, א, ד, הושמטה לאחר פועל זה המילה: אללה, והיא מצויה רק ב'ת.

51 ב'ס, א, ד: וגא בנא; ב'ת: פאגא בנא.

52 כך גם ב'א, ת; ב'ס: בלדא, בתוספת סימן היחסה; ב'ד נשמטה המילה.

53 כך גם ב'א, ד, ת; ב'ס: הא אנא דא.

54 כך גם ב'ס, א; ב'ד, ת: אלדי.

55 כך גם ב'ס, א, ת; ב'ד נשמט הכינוי המוסב.

56 כך גם ב'ס, א, ד, אבל ב'ת ביידוע הגרעין ולאחריו משפט זיקה מקושר: אלכיר אלדי רזקך.

57 כך גם ב'א, ד, ת; ב'ס: ואללאוי.

58 ב'ס, א, ד, ת: גלתך.

59 ב'ס, א, ד, ת: אלעשור.

60 ב'ס, א, ד, ת: ודפעת.

61 כך גם ב'א, ד, ת; ב'ס: ואללאוי.

ואלארמלה ואכלו מנה פי מחאלך ושבעו. (כו, יג) ואמרת. / [פקל] בין ידי אללה רבך קד נפית⁶² אלאקדאס מן ביתי וקד דפעתהא / [לל]וי [ולל]גריב ולליתים וללארמלה כגמיע וצאיאך אלתי⁶³ אוציתני / [לם אתגא]וז שיא מנהא ולם אנס⁶⁴.ה. (כו, יד) ל^א. ואלעשר אלדי לי לם / [אכל] מנה פי חזני ולם אצרף מנה שיא אלי נגס ולא פי חואיג / [...]בל קבלת אמר אללה רבי פיה וצנעת בה כמה אמרתני. (כו, טו) / [...]ה. פאטלע מן מוטן קדסך מן אלסמא ובארך פי [ENA 2674.5, צד ב] [עבך אלאסר] ופי אלארץ אלתי⁶⁵ אעטינאהא כמה קסמת / לאבאינא אן תכון ארצ'א תפיץ לבנא ועסלא. (כו, טז) היום. / ואעלם באן אללה רבך יאמרך פי הדא אליום⁶⁶ בהדה אלרסום / ואלאחכאם פאחפט'הא ואעמל בהא בכל קלבך וכל⁶⁷ נפסך. (כו, יז) / את. ואנך כמה ומרת⁶⁸ אללה רבך⁶⁹ אן יכון לך אלהא⁷⁰ ואן תסיר / פי טרקה ותחפט' רסומה ווצאיאה ואחכאמה ותקבל / אמרה. (כו, יח) וי'י'י'י' פכדאך ומרך⁷² אליום לתכון לה אמה כאצה⁷³ / כמה ועדך ואן⁷⁴ תחפט' גמיע וצאיאה. (כו, יט) ולתתך. ואן יגעלך / עאליא עלי סאיר אלאמם אלדין⁷⁵ כלקהם מדיחה⁷⁶ ואס[...]. / ופכרא ואן תכן⁷⁷ שעב מקדס⁷⁸ ללה רבך כמה ועדך. (כז, א) ויצו. / תם אמר מוסי ושיוך אלאסראיל אלקום קאילין אחפט'ו / גמיע אלוציה אלתי⁷⁹ אמרכם בהא אליום. (כז, ב) והיה. פיכון פי יום / תעברון אלארדן אלי אלבלד אלדי אללה רבך מעטיך אנצב

62 כך גם ב־ס, א, ד. ב־ת: אנפית, בחילוף לבניין רביעי.

63 כך גם ב־ס, א; ב־ד, ת: אלדי.

64 האל"ף הכתובה מעל השורה נוספה בדיו שחורה מאוחרת ולא חומה כדיו המקורית. הכתיב בלא אל"ף כמו ב־ס, א, ת. ב־ד כתיב מלא אל"ף: אנסאה.

65 כך גם ב־ס, א, ד; ב־ת: אלדי.

66 ב־א נוספו כאן שתי מילים: אן תעמל, וב־ת: באן תצנע.

67 ב־ס, א, ד: ובכל; ב־ת המילה נשמטה.

68 כך גם ב־ס, א, ת; ב־ד: אמרת.

69 מילה זו חסרה ב־ס. כמו כן, רק ב־א מצויה כאן המילה 'אליום', כתרגום למילה העברית 'היום'.

70 כך גם ב־ס. ב־ד, ת, הכתיב הוא: אלאהא. ב־א נכתבה המילה: אלהא, ונוספה א קטנה מעל השורה, ככל הנראה ביד מאוחרת.

71 שם האל קוצר באמצעות סימון שני קווים אלכסוניים על היר"ד הראשונה והשנייה.

72 כך גם ב־ס, א, ת; ב־ד: אמרת.

73 כך גם ב־א, ד, ת; ב־ס: מכצוצה.

74 מילה זו נשמטה רק ב־ת.

75 כך גם ב־א, ד. ב־ס, ת: אלדי.

76 כך גם ב־ס, א, ב־ד: מדיחא; ב־ת: מדחא.

77 ב־ס, א, ד, ת: תכון.

78 כך גם ב־א, ת; ב־ס, ד: שעבא מקדסא, בציון היחסה.

79 כך גם ב־ס; ב־א, ד, ת: אלדי.

3570.7, צד ב] (כט, יז) פן. כלא יוגד פיכם רגל⁹⁸ או אמראה או עשירה או סבט מן / קלבה מתולי אליום ען אלה רבנא לימצ'י ויעבד מעבודות / האולי⁹⁹ אלאמם כלא יק¹⁰⁰ פיכם רגל¹⁰¹ מתמר סם או עלקם.¹⁰² (כט, יח) והידה. / פאדא סמע כלאם הדא אלחרג קדר [פי נפסה] קא[יל]א לא [יכ..] לי / אלא סלאם אד אנמא אסיר פי¹⁰³ הוי קל[...]. לכי אמנ]. ב... [...]. (כט, יט) / לא יאבה יי. פלא יש¹⁰⁴ אלה אן יצפח¹⁰⁵ לה דלכ בל [ח...]. / גצ'ב אלה וחמיתה עליה פילתזק¹⁰⁶ בה אלחרג¹⁰⁷ אלמכתוב [...]. / אלכתאב¹⁰⁸ חתי ימחו אלה אסמה מן תחת אל[...]. (כט, כ) [...]. / ויפרזה¹⁰⁹ אלה עלי שר מן גמיע אס[ב...]. / חרג אלעהד אלמכתובה פי ספר הד[...]. (כט, כא) [...]. / פיקול אלגיל אלא[כ]ר בני[...]. [...]. / ואלגר[יב אל]...¹¹⁰

קטע 41: דברים י, ח-טו, כב; יא, א-ו

[ENA 3659.3, צד א] [י, ח) ... [מ...נא ה]דא [...]. [י, ט) [...]. [...]. / [...] מע [...]אכות[...]. / [...]ס. [י, ז) ואנכי. [ואנ. [...]. / [...]ה פסמע [א... [...]. [י, יא) / ו[מ]ר. וקאל לי קם פאמץ' בין ידי [אלקום פ]ר[ח...]. / [...] אלבל[א. א...]. קסמת לאבאיהם אן אעטיהם. [י, יב) [...]. / [...] יא אסראייל מא אלדי יטלבה אלה מנך¹¹¹ אלא [אן [...] / טרקה ותחבבה ותעבד[ה] [מ]כל[צא ב]כל קלב[...]. [י, יג) [...]. / ותחפט¹¹² וצאיאה ור[...]. אל. [...]. [י, יד) [...]. / והודא ללה רבך אל[ס...]. [י, טו) [...]. [...]. / אצט[...]. [...]. [ENA 3659.3, צד ב] [י, כב) [...]כב אלסמא [כ...]. [יא, א) / [...] [...]. / ואחכאמה [...]. [יא, ב) / [...] [...]. אלעמל[עלי בניכ[ס...]. / [...]בכם] ועט'מתה וידה

98 ב"א נוספה כאן המילה: אכר.

99 ב"ס: אלאיך. ב"א: אוליק, ב"ד: אתי לאולאיך, וב"ת: אולאיך.

100 ככל הנראה, קיצור של יכון. ב"ס: כילא יכון, ב"א: כלא יכון, ב"ד: כילא יוגד, וב"ת: כלא יכון.

101 ב"ס: רגל, וב"א, ד, ת: אצל.

102 כך ב"א, ד, ת. ב"ס ביחסת המושא: מתמרא סמא או עלקמא.

103 כך ב"ת; ב"ס, א, ד: מע.

104 כך גם ב"א; ב"ס, ד, ת: ישא.

105 כך גם ב"ס, א, ת; ב"ד: יגפר.

106 ב"ס פילצק, ב"א, ת: פילזק, וב"ד: וילזק.

107 ב"ס, א, ת: ג'מיע אלחרג; ב"ד: ג'מיע הד'א אלחרג.

108 ב"ס, א, ד, ת: אלספר, והשוו ל'ספר' גם בקטע זה בפסוק הבא.

109 כך ב"ס, א, ת; ב"ד: ויפרדה.

110 בצידן השמאלי של שש השורות האחרונות הודבק שריד קטן לדרך. בצד א שלו לא נרשם דבר ובצד ב ניתן לקרוא בהיפוך כמה מילים וכמה אותיות שאינן שייכות לקטע זה. נראה שהקטע צורף בטעות לקטע זה.

111 ב"א, ת: מא אלדי יטלבה מנך אלה רבך; ב"ד: מא אלה רבך יטלב מנך. הפסוק לא נשתמר ב"ס.

112 רק ב"ת בציווי: ואחפץ. הפסוק לא נשתמר ב"ס.

אלשדידה ו[דראעה ...] / [...]. (יא, ג) [...]. [ו]איאתה ואעמאלה אלתי צנעהא פי וסט מצר [ב]פרעון / [...]הל בלדה. (יא, ד) ואשר. ומה צנע בגנד מצר וכילה ומראכבה / [...]קלום ע[ל]י [וגו]ההם [ל]מא כל[בו.ם] פאה[ל]כהם אלי / [...] (יא, ה) [...]. [...] גית[ם] א[ל]י [הד]א אלמוצ'ע. / (יא, ו) [...]. [...] אד [...]ת אלארץ' / [...] מעהם [...]

3. הערות פילולוגיות

מעיון בארבעת קטעי הגניזה שהועתקו לעיל ומהשוואתם ל^ס, א, ד, ת, עולים חילופי נוסח קלים בשאלות של כתב וכתוב, של אוצר מילים ושל דקדוק. להלן פירוט העדויות בעניינים הללו ובירור משמעותן.

מוסכמות הכתב:¹¹³

1. נקודות מבחינות בקטעי הגניזה הנידונים מציינות את האותיות ט' (ظ) וצ' (ض). כך נהוג בכתבי יד מזרחיים. בכתבי יד תימניים נהוג תעתיק אחד באמצעות צ' לשתי האותיות הללו.¹¹⁴
2. באופן כללי, סימון ט' (ظ) וצ' (ض) בלבד בסימנים מבחינים והיעדרם המלא או החלקי של סימנים מבחינים לאותיות ד' (ذ), ת' (ث), ג' (ل- ج או ל-غ),¹¹⁵ כ' (خ) ותא מרבוטה (ة) נהוגים בכתבי יד ובקטעי גניזה מוקדמים של תרגום רס"ג לתורה, כגון ס, שזמנו המשוער כאמור ראשית המאה האחת עשרה.
3. שימוש באותיות עבריות לציון מספרים (שתי דוגמאות לכך נמצאו בבראשית נ, כב בקטע ג1).
4. שימוש במילים מקוצרות ('וקא' הוא כנראה קיצור של 'וקאלו' בבראשית נ, יח בקטע ג1, ו'יד' הוא כנראה קיצור של 'יכון' בבראשית כט, יז בקטע ג3).¹¹⁶

113 אין הכוונה כאן לצורת האותיות העבריות אלא לדרכי התעתיק של הלשון הערבית באותיות עבריות. וכך גם ב־ת שנבדק כאן. חילופים אקראיים בסימון העיצורים הללו מצויים גם בכתבי יד מזרחיים שאינם תימניים. ראו דוגמה לכך לעיל, הערה 45; והשוו: י' בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימי הביניים, ירושלים תש"ם, עמ' 39.

115 הבחירה להשתמש בסימן מבחין מעל האות גימ"ל לציון ג (ج) או ג' (غ) משתנה מכתב יד לכתב יד, ושתי הדרכים עשויות להופיע בכתבי יד מזרחיים, כמשתקף גם בקטעי גניזה רבים. לעיתים, כנהוג בקטעי הגניזה הנדונים כאן, אין סימן מבחין מעל שתי אותיות אלה כלל. למגוון דרכי הסימון של שני עיצורים אלה בטקסטים בערבית-יהודית באותיות עבריות ראו: בלאו, שם, עמ' 46.

116 נראה כי קיצור זה אופייני לכתבי יד של רס"ג. השוו להופעתה של 'יד' בסידור רס"ג (בלאו, שם, עמ' 87), וכך עולה גם מבדיקת תפוצתו של קיצור זה במדור 'ערבית יהודית' באתר פרידברג (תודתנו לעורך על הערתו זו).

הפרשי כתיב:

1. הכתיב 'אלה' לציון אֱלֹהֵי / אלהים (דברים כו, ז, יז; כז, ג) בקטע ג2 מצוי אף הוא גם ב־ס וגם בכ"י א, ד, ת: 'אלאה'. גם כאן נראה שהכתיב בלא אל"ף משקף את הנוסח המוקדם של התרגום.
2. הכתיב 'עיבאל' באל"ף לשם הר עֵיבָל (דברים כז, ד) מופיע רק בקטע ג2, ובשאר הנוסחים נכתב 'עיבל'. הכתיב באל"ף משקף ככל הנראה מסורת כתיבה שונה על פי צורתו הערבית של שם זה.¹¹⁷

הבדלים באוצר המילים:

1. המילה 'תהדדנא' מתרגמת את יִשְׁטַמְנוּ (בראשית נ, טו) בקטע ג1. תרגום זה מופיע גם ב־ס, א, ת, ורק ב־ד מצוי התרגום 'חקדנא'. נראה כי הנוסח המוקדם נשתמר בקטע גניזה זה.
2. המילה 'ארמי' מתרגמת את אַרְמֵי (דברים כו, ה) בקטע ג2. צורה עברית זו מופיעה גם ב־ס, א, ואילו ב־ד, ת מופיעה הצורה הערבית 'ארמני'. בשל המקבילות ב־ס, א, נראה שהצורה העברית היא הנוסח המוקדם והוא משתקף גם בקטע ג2.
3. המילה וַיִּבְאֲנוּ מתורגמת באמצעות 'ואגאבנא' (דברים כו, ט) בקטע ג2; ב־ס, א, ד 'ואגאבנא', וב־ת 'פאגאבנא'. ייתכן שהתרגום הזה בקטע הגניזה משקף נוסח מאוחר.
4. 'הודא' מופיע כתרגום למילה הִנֵּה (דברים כו, י) בקטע ג2, וכן ב־א, ד, ת. ב־ס התרגום הוא 'פהא אנא דא', ונראה שדווקא תרגום זה משקף את הנוסח המוקדם, והוא לא נשתמר בקטע הגניזה.¹¹⁸
5. 'אלעשר' מתרגם את הַמַּעֲשֵׂר ו'ואדפע' את וְנִתְּתָה (דברים כו, יב) בקטע ג2, וב־ס, א, ד, ת 'אלעשור', ו'דפעת' בהתאמה. הנוסח בקטע הגניזה שונה משאר הנוסחים, ותרגום המילה הַמַּעֲשֵׂר באמצעות 'אלעשר' צמוד יותר למקור העברי, הבא ביחיד אף הוא, אם כי קשה לדעת מה מוקדם כאן ומה מאוחר.
6. הפועל 'ומר' מתרגם את הפעלים העבריים הָאֲמַרְתָּ וְהָאֲמַרְךָ (דברים כו, יז, יח) בקטע ג2, וכן ב־ס, א, ת; ב־ד התרגום הוא באמצעות הפועל 'אמר'. נראה שתרגום זה בכתב היד משקף את הנוסח המוקדם.
7. בקטע ג2 מצויה 'סאיר' (דברים כו, יט) כתרגום למילה העברית כָּל במשמעות

117 ב־ס בפסוק זה הכתיב הוא 'עיבל' בלא אל"ף, וכך גם בדברים יא, כט, אך 'עיבאל' באל"ף, בדומה לקטע הגניזה, בדברים כז, יג.

118 השוו לתרגומי 'הנה' ב־ס, על פי בלאו (לעיל, הערה 18), עמ' 128-129. בעניין זה ראו גם: ת' צבי, 'תרגומי "הנה" ו"והנה" בתפסיר רס"ג לתורה', בין עבר לערב, ב (תשס"א), עמ' 61-75.

- 'שאר',¹¹⁹ וכך בכל הנוסחים שנבדקו. 'וסאיר' (דברים כט, ט) באותה משמעות מצויה שוב ב-ג3, א, ת (הפסוק לא נשתמר ב-ס), ורק בנוסח ד 'וג'מיע'. הנוסח 'וסאיר' הוא כנראה הנוסח המוקדם.
8. חילופי נוסח מופיעים גם בתרגום המילה גְדֹלוֹת במילה 'עט'מה' (דברים כז, ב) בקטע ג2 וכן ב-א (בכתיב 'עצ'מה' בחילוף ט' ב-צ'), ד, ת (אף כאן, כצפוי, בכתיב 'עצ'מה'), וב-ס התרגום הוא 'כבירה'.¹²⁰ ייתכן כי גם כאן הנוסח שבקטע הגניזה הזה מאוחר יחסית לזה של כ"י ס.
9. המילה פְּרַת מתורגמת באמצעות 'יעהדה' (דברים כט, יא) ב-ג3, ס, א; ב-ד 'עאהד' וב-ת 'עהדה'. נראה כי בקטע הגניזה משתקף הנוסח המוקדם.
10. המילה שָׁרַשׁ מתורגמת באמצעות 'רגל' (דברים כט, יז) רק ב-ג3, ס; ב-א, ד, ת 'אצל'. אף כאן נראה כי בקטע הגניזה משתקף הנוסח המוקדם.

ענייני דקדוק:

1. **ציון יחסת המושא:** בדוגמה אחת בקטע ג1 ניתן לזהות סימן ליחסת המושא על פי כללי הדקדוק הערבי הקלסי במילה 'אבאה' בצירוף 'לידפן אבאה' (בראשית ג, יד), וכך גם ב-ס, א, ד, ת. דוגמה נוספת שבה מצוי סימן יחסת המושא בקטע ג1 היא במילה 'אבאך' (בראשית ג, טז). בחינה של קטע גניזה זה בלבד איננה חושפת את הסיבה ליחסה זו, אבל ב-ס, א, ת, המילה מופיעה לאחר 'אן', ומילה זו מסתיימת כאן ביחסת המושא על פי כללי הדקדוק הקלסי לאחר אן ואחיותיה. מסתבר שהמילית 'אן' נשמטה בקטע הגניזה הנידון במקום זה, אך יחסת המושא נשתמרה והיא מעידה, ככל הנראה, על נוסח מוקדם. רק ב-ת נמצא גם במקום זה 'אביך' ולא 'אבאך'. לעומת זאת, במשפט 'פלמא ראו אכוה יוסף אביהם קד מאת' (בראשית ג, טו), שאף בו נשמטה ככל הנראה המילית 'אן' בקטע ג1, מצויה צורה מאוחרת. ב-ס, א, ת, 'אן אבאהם קד מאת', וב-ד 'אן מאת אבוהם', ביחסות המושא והנושא בהתאמה, ולפי כללי הדקדוק הקלסי, דהיינו יחסת מושא לאחר 'אן' ויחסת נושא שלא לאחר 'אן'.¹²¹
- ארבע מילים שבהן נשתמר סימון יחסת המושא באל"ף על פי כללי הערבית הקלסית בקטע ג1 הן 'שרא', 'כירא' ו'קומא כתירא' (בראשית ג, כ). יחסה זו

119 על שימוש זה ראו: בלאו, שם, עמ' 113.

120 בכל הנוסחים שנבדקו התרגום הוא בהתאם הדקדוקי הנדרש על פי כללי הערבית הקלסית, משום ששם העצם הקודם ברבים אָבְנִים - 'חגארה' איננו מצויין בני אדם.

121 השוו להיעלמות היחסות והתאבנותן בקבוצת חמשת השמות בטקסטים ערביים-יהודיים באותיות עבריות על פי בלאו (לעיל, הערה 114), עמ' 148-150.

נשתמרה גם ב־א, ד, ת (הפסוק לא נשתמר ב־ס). סימון יחסת המושא באל"ף נשתמר על פי כללי הערבית הקלסית בשבע מילים נוספות בקטע ג, והן 'ארצ'א' לאחר 'תכון' ו'לבנא ועסלא' לאחר 'תפיץ' (דברים כו, טו), 'עאליא' לאחר 'יגעלך' (דברים כו, יט), 'לבנא ועסלא' שוב לאחר 'פיץ' (דברים כז, ג), ו'מדבחה' לאחר צורת הציווי 'ואבן' (דברים כז, ה). סימן היחסה נשתמר במקומות אלה במלואו גם ב־ס, א, ד, ת.

בשש דוגמאות אחרות נעדר סימון יחסת המושא הבלתי מיועד באל"ף, המצוי ב־ס, ופעם אחת אף ב־ד. הדוגמה הראשונה היא 'בלד', המופיעה בקטע ג כתמורה למושא מיועד במשפט 'ואעטאנא הדא אלבלד' (דברים כו, ט), וכך גם ב־א, ת, אך ב־ס היא רשומה ביחסת המושא 'בלדא' (ב־ד נשמטה המילה). בדוגמה השנייה מצוי הצירוף 'שעב מקדס' לאחר הפועל *כָּן* במשפט 'ואן תכן שעב מקדס' (דברים כו, יט) ב־ג, א, ת, כנגד המילים הללו ביחסת המושא 'שעבא מקדסא' ב־ס, ד. כללי הערבית הקלסית של *כָּן* ואחיותיה דורשים יחסת מושא במקרה זה. הדוגמה השלישית היא 'בלד' (דברים כז, ג) בלא יחסת המושא במשפט 'מעטיך בלד', אף היא בקטע ג, וכן ב־א, ד, ת, כנגד 'בלדא' ביחסת המושא ב־ס. שלוש דוגמאות נוספות נמצאו בקטע ג בפסוק אחד לאחר צורה נוטה של הפועל *כָּן*: 'מתמר סם או עלקם' (דברים כט, יז), וכך גם ב־א, ת. צורת 'מתמרא סמא או עלקמא' בצירוף יחסת המושא מתועדת רק ב־ס.¹²²

ציון יחסת המושא באל"ף מופיע בשני מקומות בקטעי הגניזה הללו שלא על פי כללי הערבית הקלסית, כלומר בתיקון יתר. בקטע ג מופיעה הצורה 'תואלתא' במשפט 'ראי לאפרים בנין תואלתא' (בראשית נ, כג), וכך גם ב־ד, ת. רק ב־א מופיעה המילה 'תואלת' בלא יחסת המושא ועל פי כללי הערבית הקלסית לשמות במשקל זה (פסוק זה לא נשתמר ב־ס). בדוגמה נוספת בקטע ג מצוי 'מצרא' במשפט 'נזל מצרא' (דברים כו, ה) בתוספת האל"ף לציון יחסת המושא במילה שאיננה מקבלת תנויין על פי כללי הדקדוק של הערבית הקלסית. הצורה 'מצרא' מופיעה גם ב־ס, ת, וב־א, ד 'מצר' בלא סימן היחסה. אף שצורה זו איננה על פי כללי הדקדוק הקלסי, ראויה לתשומת לב מיוחדת הופעתה כבר בנוסח המוקדם יחסית של ס, והימצאותה של מקבילה לכך בקטע גניזה זה.¹²³

2. **התאם מילת הזיקה:** התאם מילת הזיקה במין דקדוקי ובמספר בקטעי הגניזה

122 ב־ד מצוי במקום זה פועל אחר: יוג'ד.

123 השוו לשמירת הסימן של יחסת המושא בשמות טריפטויים ולהוספתו בכמה מקרים בשמות דיפטויים ב־ס, על פי בלאו (לעיל, הערה 18), עמ' 117.

הנידונים כאן הוא באמצעות מילת הזיקה בנקבה 'אלתי' למילים ביחיד נקבה 'אלארץ' (דברים כו, י, טו) ו'אלוציה' (דברים כז, א); למילים לציון רבים שאינם בני אדם 'ואעמאלה' (דברים יא, ג), 'וצאיאך' (דברים כו, יג) ו'חגארה' (דברים כז, ד), בהתאם לכללי הדקדוק של הערבית הקלסית. התאם זה מופיע גם ב-ס, א ולעתים אף ב-ד, אם כי שם מצויה לעיתים קרובות מילת הזיקה בצורתה המאובנת בזכר 'אלד'. הצורה המאובנת מופיעה ב-ד בדוגמאות לעיל, לשם עצם ביחיד נקבה וברבים נקבה שאינם בני אדם, בדברים כו, י, יג, בהתאמה, והיא מצויה ברוב הפסוקים המקבילים ב-ת. השימוש בצורה המאובנת 'אלד' הוא סימן מובהק לנוסחים מאוחרים של תרגום רס"ג לתורה.¹²⁴

3. **צורות מג'זום:** לאחר מילת השלילה 'לם' מופיעה בקטע ג2 צורת מג'זום 'ולם' (דברים כו, יג) כמו ב-ס, א, ת. האל"ף שנוספה מעל השורה היא בדיו שחורה ביד מאוחרת ולא חומה כדיו המקורית, ומעידה כנראה על ניסיון להתאמת הנוסח במקום זה לנוסח מאוחר יותר. הצורה 'ולם' ב-ס, א, ת. האל"ף, כלומר שלא בצורת מג'זום, מצויה אף ב-ד, שלא לפי כללי הדקדוק הקלסי.¹²⁵ צורת פועל מקוצרת (מג'זום) מצויה גם בקטע ג2 ברישא של משפט תנאי 'ואן תכן' (דברים כו, יט) לעומת צורת חיווי (אינדיקטיב) 'ואן תכון', כפי שמעיד סימון התנועה באמצעות וי"ו, ב-ס, א, ד, ת.

4. **התאם הפועל הקודם לנושא בריבוי המציין בני אדם:** פועל ביחיד קודם לנושא בריבוי המציין בני אדם נמצא בקטע ג2 במשפט 'פאסי בנא אלמצריון' (דברים כו, ו) ובמשפט 'תם אמר מוסי ושיוך אלאסראיל' (דברים כז, א), על פי כללי הדקדוק הערבי הקלסי, וכך גם בשאר הנוסחים שנבדקו. פועל ברבים קודם לנושא בריבוי המציין בני אדם שלא על פי כללי הדקדוק הערבי הקלסי נמצא בקטע ג1, במשפט 'פלמא ראו אכוה יוסף' (בראשית נ, טו), וכך גם ב-ד, ת. ב-ס, א, הפועל ביחיד. דוגמה נוספת באותו כתב יד היא במשפט 'וגאאו אכותה' (בראשית נ, יח), והפועל הוא ברבים במקרה זה גם בשאר הנוסחים שנבדקו. רק בדוגמה אחת מתוך הדוגמאות הללו, 'פלמא ראו אכוה יוסף' (בראשית נ, טו),

124 השוו לשמירה על ההתאם של מילת הזיקה ב-ס, על פי בלאו (לעיל, הערה 18), עמ' 122. בעניין זה ראו גם: T. Zewi, 'Relative Clauses in Saadya Gaon's Translation to the Pentateuch', *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, 57 (1997), pp. 426-449; idem, 'Relative Clauses in Saadya Gaon's Translation of the Pentateuch According to Ms. St. Petersburg', *Proceedings of the Third International Conference of AIDA Held in Malta on 29 March-2 April, 1998*, ed. M. Mifsud, Paris 2000, pp. 179-183.

125 השוו לתיאור צורות מקוצרות אלה ב-ס, על פי בלאו (לעיל, הערה 18), עמ' 119.

הנוסח המשתקף שונה מזה שב־ס, א, והוא ככל הנראה מאוחר יחסית. בכל מקרה, נראה כי בכל הנוסחים נשמר ההתאם על פי כללי הערבית הקלסית רק באופן חלקי.¹²⁶

5. הזוגי: בקטע הגניזה 3 נמצאה צורת רבים בכינוי המוסב במילה 'בלדהם' (דברים כט, ז), וכך גם ב־ת, כנגד צורת זוגי ב־א, ד (הפסוק לא נשתמר ב־ס). בצורת הרבים משתקף ככל הנראה נוסח מאוחר.¹²⁷

מבחינת מוסכמות הכתב מסתמן כי הנוסח בארבעת קטעי הגניזה מאוסף בית המדרש לרבנים בניו יורק העומדים במוקד הדיון מוקדם למדי. חילופי הכתיב מעטים ואינם מכריעים לכאן או לכאן. חילופי אוצר המילים מצביעים על קרבה לנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג לתורה בשש מתוך עשר הדוגמאות, אבל בשאר הדוגמאות ייתכן שנשתמר נוסח מאוחר יותר. בענייני הדקדוק נשתמרו באופן מלא או חלקי עדויות ללשון ערבית בתר קלסית,¹²⁸ וכן לנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג, ב־ס, א: סימון יחסת המושא באל"ף מצוי פעמים רבות, אף אם לא בכל המקרים; מילת הזיקה מותאמת לשם הזוקק בכל הופעותיה בקטעי הגניזה הללו; יש הופעה אחת של צורת פועל מקוצרת (מג'זום) לאחר 'לם', וכן צורת פועל מקוצרת (מג'זום) נוספת שמשמשת ברישא של משפט תנאי; התאם הפועל ביחיד לפני נושא המצייני בני אדם ברבים מצוי פעמיים, אבל פעמיים ההתאם הוא ברבים דווקא - באחת מהן, כנגד התאם ביחיד ב־ס, א, ובשנייה התאם ברבים כמו בכתבי יד אלה; צורן הזוגי לא נזדמן בקטעים אלה כלל, ונמצאה בו רק צורת רבים אחת כנגד צורת זוגי בשני נוסחים אחרים (א, ד; הפסוק לא נשתמר ב־ס). קטעים אלה קרובים אפוא - לא רק בזמן ההעתיקה שלהם אלא גם בחלק מאוצר המילים שלהם ובמאפיינים דקדוקיים בולטים המצויים בהם - ל־ס מראשית המאה האחת עשרה וכן ל־א מן המאה החמש עשרה.

126 השוו לשמירה חלקית על התאם של הפועל ביחיד לפני נושא בריבוי המצייני בני אדם ב־ס, על פי בלאו, שם, עמ' 121-122. בעניין זה ראו גם: T. Zewi, 'Grammatical Agreement in Saadya Gaon's Translation of the Pentateuch', *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 29 (2004), pp. 98-101.

127 השוו לשמירת צורות הזוגי ב־ס, על פי בלאו, שם, עמ' 121.

128 על הגדרת שלב לשוני זה כערבית בתר-קלסית ראו: בלאו, שם, עמ' 116, הערה 20: 'כך (=ערבית בתר-קלסית) נכנה את לשון התרגום אם נתבונן בה מנקודת ראות של הערבית הקלסית, ואילו מנקודת הראות של הערבית הבינונית נדבר על ערבית בינונית ששולטים בה היסודות הקלסיים והבתר-קלסיים, והרכיבים הנאו-ערביים מועטים בה'. הגדרה זו היא כמובן יחסית וממקמת את הרובד הלשוני הזה בין הערבית הקלסית לבין ערבית בינונית שיש בה יסודות נאו-ערביים מרובים יותר.

ג. שני קטעי גניזה מן הספרייה הבריטית

1. תיאור כללי

בשני קטעי הגניזה מן הספרייה הבריטית המובאים להלן, כ"י לונדון, הספרייה הבריטית BL Or. 5562A.11-12, מצויים שני טקסטים לא רצופים מתוך תרגום רס"ג לתורה השייכים לאותו כתב יד. טקסטים אלה כתובים על שני צידיו של דף אחד, קטע BL Or. 5562A.11 (= 4ג) מכיל את תרגום רס"ג לשמות כא, לה-לז; כב, א-ח, יג-כח; וקטע BL Or. 5562A.12 (= 5ג) את תרגום רס"ג לשמות כז, יז-כא; כח, א-ה, יא-כג. אף קטעי גניזה אלה כתובים על קלף בכתב מזרחי מרובע, ואף הם הועתקו ככל הנראה במאה האחת עשרה, על סמך נתוניהם הקודיקולוגיים ועל פי העולה מן העיון הפילולוגי. ההעתקה והשוואת הנתונים מובאים להלן.

אף קטעים אלה אינם זהים לחלוטין לארבעת הנוסחים של תרגום רס"ג לתורה באותיות עבריות שנבדקו לצורך השוואה: ס, א, ד, ת, ונמצאו ביניהם חילופי נוסח מגוונים, הדומים בעיקרם לחילופי הנוסח שנמצאו בארבעת הקטעים לעיל מספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק. העתקת הקטעים, ציון חילופי הנוסח בהערות השוליים, ולאחר מכן ניתוח הכתב והכתיב, אוצר המילים והדקדוק, על סמך החילופים הללו, מוצגים להלן.

2. העתקת הקטעים והערות משוות

קטע 5ג: שמות כא, לה-לז; כב, א-ח, יג-כח

BL Or. 5562A.11, צד א¹²⁹ (כא, לה) ... אלתור אלחי ויקתסמאן¹³⁰ תמנה וכדלך אלמאית איצ'א¹³¹ יקתסמונה.¹³² / (כא, לו) [וכי]. פאן ערף אנה תורא נטאחא¹³³ מן אמס ומא קבלה ולם / יחפ'ה צאחבה פליסלם¹³⁴ תורא¹³⁵ בדל אלתור ואלמית יכון

129 סדר העמודים סומן באופן הפוך.

130 ב"א, ד: ויקתסמא, בזוגי מג'זום; ב"ת: ויקתסמו, ברבים. הפסוק לא נשתמר ב"ס.

131 ב"א: וכדאך אלמית איצ'א. ב"ד נשמטה המילה: איצ'א, וב"ת נשמט כינוי הרמז לרחוק והשתנה סדר המילים: ואיצ'א אלמית. הפסוק לא נשתמר ב"ס.

132 ב"א, ד: יקתסמונה, בזוגי; ב"ת: יקתסמונה, ברבים. הפסוק לא נשתמר ב"ס.

133 ב"א, ד, ת, בלא אל"ף לציון יחסת המושא, ונראה שיש כאן תיקון יתר, כי יחסת המושא איננה מתאימה כאן על פי כללי הערבית הקלסית. פסוק זה לא נשתמר ב"ס.

134 כך ב"א, ת; ב"ס, ד: פליגרם, והשוו לפסוק הבא ולשמות כב, ב-ה.

135 המילה: תורא באל"ף לציון היחסה גם ב"ס, ד, ת; ב"א: תור, בלא אל"ף.

לה. / (כא, לז) כִּי. ואן סרק אנסן¹³⁶ תורא¹³⁷ או שאה פדבחה או באעה פליסלם¹³⁸ / ת'ורא¹³⁹ בדל אלתור ה' ובדל אלשאה ד'. (כב, א) ואם. ואן וגד אלסארק פי / אלנקב פצ'רב וקתל פלא תכל לה.¹⁴⁰ (כב, ב) אם. ואן אשרקת אלשמס / עליה פלא תכל לה¹⁴¹ וליסלם¹⁴² מא סרק ואן לם יכון לה פליבאע¹⁴³ / [על]י סרקה.¹⁴⁴ (כב, ג) ואם. ואן וגדת פי ידה אלסרקה מן תור אלי חמאר / [...] שאה אחיא פליסלם¹⁴⁵ בדל אלואחד אתנין. (כב, ד) כִּי. ואדא¹⁴⁶ ארעא / [...] צ'יעה או כרמא¹⁴⁷ לה פאטלק בהימתה או רעת פי אל¹⁴⁸ / [...] אכר פליסלם¹⁴⁹ לה מן אגוד צ'יעתה או כרמה. (כב, ה) כִּי. ואן¹⁵⁰ / [...] נאר פוגדת שוכא ואחרקת כדיסא או סנבלא קאימא / .. [אי]ר מא פי אלצ'יאע פליסלם¹⁵¹ מא יגב פיה אלמשעל¹⁵² אל¹⁵³ / [...]. (כב, ו) [כ]י. ואן דפע אנסן¹⁵⁴ אלי צאחבה ורקא¹⁵⁵ או אניה ליחפט'ה / [...] מן מנזלה¹⁵⁶ פאן וגד אלסארק סלם¹⁵⁷ אתנין. (כב, ז) ואם. / [...] אלמנזל¹⁵⁸ אלי אלחאכס וח[לף אנה] / [...]. (כב,

136 אנסן, בלא אל"ף, רק בנוסח זה, וראו דוגמה נוספת להלן, שמות כב, ו.

137 תורא באל"ף לציון היחסה גם ב"ס, א, ד; רק ב"ת: תור, בלא אל"ף.

138 כך הפעם גם ב"ס, וכן ב"א, ת; ורק ב"ד: פליגרם; והשוו לפסוק הקודם ולהלן, שמות כב, ב-ה.

139 האותיות נמחקו בקווים מעליהן.

140 בדומה גם ב"א: וקתל פלא תכל בה, ובאות קטנה כתב אותו סופר מעל השורה: לה תואר. ב"ס: וקתל פלא תואר לה. ב"ד: ומאת פליס לה דיה. רק ב"ת אותו נוסח. השוו לחילופים דומים בפסוק הבא.

141 נראה כי בקטע הגניזה מילת השלילה 'לא' היא גרירה מן הפסוק הקודם, ובכל הנוסחים האחרים אין מילת שלילה בהתאמה לפסוק העברי. ב"ס: פלה תואר, ונוסף אחר כך: ואן תכלי. ב"א, ת, נוסח דומה: פתכל לה. ב"ד: פלה דיה, והשוו לחילופים דומים בפסוק הקודם.

142 גם כאן כך ב"ס, א, ת; רק ב"ד: פליגרם; השוו לעיל, שמות כא, לו-לז, ולהלן, פסוקים ב-ה.

143 כך גם ב"ת. ב"ס, ד, צורת מג'וזם: פליבע, וב"א: פליב"ע (האל"ף נוספה באות קטנה מעל השורה).

144 כך ב"ס, א, ד; רק ב"ת: בסרקתה.

145 כך ב"ס, א, ת; רק ב"ד: פליגרם, והשוו להלן, שמות כא, לו-לז; לעיל, שמות כב, ב, ולהלן, פסוקים ד-ה.

146 ב"ס, א, ד, ת: אן.

147 רק ב"ת בלא סימן היחסה: כרם.

148 זו 'אל הידיעה', הכתובה בנפרד מן המילה העוקבת בסוף השורה.

149 כך ב"ס, א, ת; רק ב"ד: פליגרם (וכן הפועל בסוף, בשינוי סדר המילים); והשוו לעיל, שמות כא, לו-לז; כב, ב-ג; ולהלן, פסוק ה.

150 כך גם ב"א, ד, ת; רק ב"ס: אדא.

151 כך ב"ס, א, ת; רק ב"ד: פליגרם. והשוו לעיל, שמות כא, לו-לז; כב, ב-ד.

152 המילה מיודעת גם ב"א; ד, ת, ס, בלא תווית היידוע: משעל.

153 גם כאן 'אל הידיעה' כתובה בנפרד בסוף השורה.

154 אנסן בלא אל"ף רק בנוסח זה, וראו דוגמה נוספת לעיל, שמות כא, לז.

155 כך גם ב"ס, א, ד; רק ב"ת בלא ציון היחסה באל"ף.

156 כך גם ב"ס, א, ת; ב"ד: מן בית אלרג'ל.

157 כך בכל הנוסחים מלבד ד: פליגרם, והשוו למקרים הרבים לעיל שבהם הצורה היא: פליסלם, בכל הנוסחים מלבד ד.

158 כך גם ב"ס, א, ת; ב"ד: אלמנזלה.

(ח) [ועל]. ועלי כל א[מר] ... [BL Or. 5562A.11, צד ב] (כב, יג) ... פליגרמה. (כב, יד) א.ם. ואן כאן רבה¹⁵⁹ מעה פלא יגרמה ואן כאן [אגיא]רא / פקד מצ'י¹⁶⁰ באגרה. (כב, טו) וכי. ואן כדע'י¹⁶¹ רגל גאריה בכר¹⁶² לם תמ[לך] / פצ'אגעהא פלימהרהא¹⁶³ לה זוגה. (כב, טז) א.ם. פאן אבא אביהא¹⁶⁴ אן / יזוגהא מנה פליזן להא מן אלורק כמהר אלבכאר. (כב, יז) מכשפה. / ואלסאחר פלא תסתבקה.¹⁶⁵ (כב, יח) כל. וכל מן¹⁶⁶ צ'אגע שיא מן אלבהאים / פליקתל קתלא. (כב, יט) זבח. ומן דבח ללמעבודאת פליתלף אלא¹⁶⁷ / ללה וחדה. (כב, כ) וגר. ואלגריב לא תגבנה ולא תג'י¹⁶⁸ תצ'גטה פטא[ל] / מא כנתם גרבה פי ארץ¹⁶⁹ מצר. (כב, כא) כל. וכל ארמלה ויתים פ[ל]. / תט'למה.¹⁷⁰ (כב, כב) א.ם. פאן כאן¹⁷¹ ט'למתה וצרך אלי אגבתה ע[ן] / צראכה. (כב, כג) וחדה. באן ישתד גצ'בי ואקתלכם באלסיף [...]. / [נס]א[.]. כם אראמלא¹⁷² ובניכם יתאמא. (כב, כד) א.ם. ואן אקר[...]. / קומי ורקא לצ'עיף מעך פלא תכוך¹⁷³ לה כאלגריים¹⁷⁴ ו[...]. / עליה עינא.¹⁷⁵ (כב, כה) וא.ם. ואן אסתרהנת תוב צאחבך [...]. / אלמ' שמס¹⁷⁶ ר[ד]ה אליה.¹⁷⁷ (כב, כו) כי. אן¹⁷⁸ כאנת הי¹⁷⁹ כסותה ו[...]. / הי [תוב] בדנה פב[מ]א דא ינצ'גע [...]. / [...]. / [...]. (כב, כז) [א]להי[ם]. [...]. / [...]. לענה. (כב, כח) [...]. ...

- 159 כך גם ב־ת. ב־ד: צאחבה. ב־א: רבה, בתוך השורה, וצאחבה, מעל השורה. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 160 כך גם ב־א, ד; ב־ת: מר. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 161 כך ב־ד, ת; ב־א: כאדע, בבנין השלישי. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 162 כך בלא אל"ף לציון היחסה גם ב־ת; ב־א, ד: בכרא, בציון היחסה באל"ף. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 163 רק ב־א נוסף כאן הפועל: ותכוון. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 164 כך גם ב־ת; ב־א, ד: אבוהא, ביחסת הנושא. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 165 ב־א, ד: תסתבקהא, במג'זום, כמו בקטע הגניזה; ב־ת: תסתבקהו. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 166 ב־ת נשמט: כל. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 167 כך ב־א; ב־ד: חאשא. ב־ת נוספה מילה: אלא לאסם אללה. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 168 נקודות בתוך האותיות מסמנות את מחיקתן.
 169 כך גם ב־ד; ב־א, ת: בלד. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 170 כך ב־א, ד; ב־ת בלא הכינוי החבור וברבים, בדומה לפסוק העברי, ובצורת חיווי בנו"ן בסופה: תצ'למון. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 171 כך ב־ד. ב־א, ת, הרווח לאחר הכ"ף: פאנך אן. הפסוק לא נשתמר ב־ס.
 172 כך, בציון יחסת המושא באל"ף בשם דיפטוטי, ב־ס, ת; ב־א, ד, בלא האל"ף.
 173 ב־ס: תכוון, בתוספת נו"ן האנרגיקוס; ב־א, ד: תכן, במג'זום. רק ב־ת: תכוון.
 174 כך ב־א, ד, ת; ב־ס: כאלמדאין.
 175 בכל שאר הנוסחים: עינה.
 176 היידוע לפני הצירוף, ובכל שאר הנוסחים: מגיב אלשמס.
 177 סדר המילים ומילת היחס שונים רק ב־ס: פרדה עליה אלי מגיב אלשמס.
 178 רק ב־ס: אדא.
 179 ב־ס, א, בלא המילה: הי.

(ב) קטע 6: שמות כז, זי-כא; כח, א-ה, יא-יג

אלצראדק ק' דראע¹⁸¹ וערצ'ה / [...] וסמכה ה' אדרע מן עשר משזור וקואעדה מן נחאס. (כז, יט) [לכל]. וסאיר אניה אלמסכן אלתי פי גמיע כדמתה וגמיע / אותאדה ואותאד אלצראדק מן נחאס.¹⁸² (כז, כ) וְאֶתְּהָ תְצַוֶּהָ / אֶתְּ פְּנֵי יִשְׂרָאֵל.¹⁸³ ואנת פמר בני אסר' אן יאתוך בדהן / [זית] צאף מדקוק ללאצ'אה לתסרג בה אלסרג דאימא. (כז, כא) באהל. / [...] בא. [אלמחצ'ר כארג אלסגף אלדי עלי אלשהאדה ינצ'דה / [...] ובניה מן אלעשי אלי אלצבח בין ידי אללה רסם אלדהר / [לאגני]אלכם¹⁸⁴ מן בני אסר'. (כח, א) ואתה. ואנת איצ'א פקרב¹⁸⁵ אליך הרון / [...] ו[ב]ניה מעה מן בין גמיע בני אסר' ליאמו ל¹⁸⁶ הרון / [...] אבני]הוא ואלעזר ואיתמר בניה.¹⁸⁷ (כח, ב) ועשית. ואצנע תיאב / [...] לה]רון אכיך לכראמה ופכר. (כח, ג) ואתה. ואנת פכלם כל / [...] ק]לב אכמלת פיה עלם רוח אלחכמה¹⁸⁸ אן יצנעו תיאב / [...] ק]דיסה ליאם לי. (כח, ד) ואלה. והדה¹⁸⁹ אלתיאב אלתי¹⁹⁰ יצנעוהא¹⁹¹ / [...] [...] וממט[רא]¹⁹² ותניה [מ.]שאה ועמאמה זונאר / [...] אכיך [לי]אמו לי. (כח, ה) [...] ה[ם]. [הם] / [...] [...] BL ... [BL Or. 5562A.12, צד ב] (כח, יא) ... גוהר¹⁹³ כנקש אלכאתם תנקש עלי אלחגרין אסמא בני א[...]. / תחית בהא עיון מן דהב.¹⁹⁴ (כח, יב) ושמת. וציר אלחגרין פי גיב'י

180 סדר העמודים סומן באופן הפוך.

181 כך ב"ס, א, ת; ב"ד: ד'ראעא.

182 סוף פרשה פתוחה סומן כאן בעיגול ונקודה בתוכו.

183 פסוק זה נוקד וגם הוטעם לציון תחילת פרשה חדשה לאחר פרשה פתוחה.

184 בכל שאר הנוסחים הכינוי החבור בגוף שלישי בהתאם לפסוק העברי, וכנראה גוף שני כאן הוא טעות סופר.

185 רק ב"ת: פקדם.

186 רק ב"ס נוספה כאן המילה: והם.

187 ב"ס, א, בלבד: בנוה, ביחסת הנושא.

188 הגיוון רב בפסוק זה בכל הנוסחים. ב"ס הנוסח שונה וכולל חלופה: גמיע אלחכמא אלדין כמלת פיהם וקיל להם רוח אלחכמה. ב"א הנוסח שונה וכולל חזרה: כל חכים אכלמת (כך במקור, וכנראה טעות סופר וצריך להיות: אכלמת) פיה ראי עלם אלחכמה אן יצנעו תיאב אלחכמה. ב"ד: כל חכים קלב אכמלת פיה רוח אלחכמה. ב"ת: כל חכים אכמלת פיה עלם רוח אלחכמה.

189 רק ב"א: הדא בזכר. הכינוי המוסב אחר כך לשם העצם העוקב, תיאב, הוא בנקבה: יצנעוהא.

190 כך ב"ס, ד; ב"א, ת: אלד'י.

191 רק ב"ס: יצנעוהא.

192 אל"ף לציון יחסת המושא מופיע רק ב"ד, ובשאר הנוסחים: וממטר.

193 בשאר הנוסחים: אלג'והר, וייתכן ש'אל הידיעה' נכתבה בקטע זה בנפרד בסוף השורה הקודמת שבסוף העמוד הקודם.

194 רק ב"ד הנוסח שונה: מחיטה מעינה מן ד'הב תצנעוהא.

[...] / חגארה¹⁹⁵ דכר¹⁹⁶ לבני אסר' ויחמל הרון אסמאהם בין ידי אללה [...]. / כתפיה דכרא. (כח, יג) ועשית. ואצנע עיונא¹⁹⁷ מן דהב. (כח, יד) ושתי. ו[ס]לסלתין / מן דהב כאלץ מעתדלתין תצנעהמא צנעה ט'פר¹⁹⁸ ועלק אל¹⁹⁹ / אלסלסתין אלמצ'פורתין עלי אלעיון. (כח, טו) ועשית. ואצנע בדנ[ה] / היאתהא²⁰⁰ צנעה חאדק כצנעה אלצדרה מן דהב ואסמ[...]. / וארגואן וצבג קרמז תצנעהא.²⁰¹ (כח, טז) רבוע. ותכון מרבעה²⁰² מ[...]. / טולהא שבר וערצ'הא שבר. (כח, יז) ומלא'ת. ואנט'ם פיהא נט'א[.]. / אלגוהר²⁰³ ד' טטור מן אלגוהר אלסטר אלאל יאקות [א]חמ[.]. / וזמרד ואצפר. (כח, יח) והטור. ואלסטר אלב' כחלי ומהא [...]. / (כח, יט) והטור. ואלסטר אלג' גזע וסבג ופירווג.²⁰⁴ (כח, כ) והטור. ואל[...]. / ד²⁰⁵ אזרק ובלור ויסף ותכון²⁰⁶ מעינה בדהב פי נטא[מ...]. (כח, כא) [...]. / ותכון עלי אלחגארה²⁰⁷ אסמא בני אסר' אד הי יב' נט'י. [...] / כנקש אלכאתם אסם כל ואחד עלי חגרה תכנ[...]. / סב[ט].²⁰⁸ (כח, כב) [...]ית. [וא]צנע ללבדנה סל[א]סלא²⁰⁹ [...] / [...] [ב..] כאלץ.²¹⁰ (כח, כג) ועשית[...]. [...]

195 רק ב"ס: חגרי.

196 רק ב"ת: ד'כרא, ביחסת המושא.

197 כך ב"ס, א, ד; ב"ת בלא ציון היחסה באל"ף.

198 חילוף צ' ב"ט'. השוו ל"ס, א: צ'פר; ב"ד גם ביידוע: אלצ'פר. כך גם ב"ת, כצפוי, משום שכל ט' מועתקת בנוסח זה כ"צ'.

199 הסופר כתב בטעות פעמיים את 'אל הידיעה', פעם בסוף השורה הקודמת בנפרד מן המילה ופעם בצמוד לה.

200 כך ב"ס, א; ב"ד, ת: מהיאה.

201 נשמטו בקטע זה המילים: ועשר משזור, המופיעות בשאר הנוסחים.

202 ב"ס בשינוי סדר המילים: מרבעה תכון, וב"ת: וליכון מרבעא, בזכר וביחסת המושא.

203 ב"ד בלא יידוע: ג'והר. ב"ת הצירוף נשמט במקום זה, ובהמשך נכתב: ארבעה טטור מן נצ'אם אלגוהר.

204 ב"ס: ובהרמאן וקיל ופירווג (וכך גם בפסוק הקודם). ב"א, ת: ופירווג' (והמילה: בהרמאן מצויה בסוף הפסוק הקודם). ב"ד: ופירווג' (שיכול האותיות הוא כנראה טעות העתקה או הדפסה, וגם כאן המילה בהרמאן מצויה בסוף הפסוק הקודם).

205 'אל הידיעה' נכתבה ככל הנראה בנפרד בסוף השורה הקודמת.

206 ד: תכון.

207 כך ב"א; ב"ס בשינוי סדר המילים: ועלי אלחגארה תכון. צורת הפועל ב"ד היא מג'זום: ותכן, וב"ת: מנצוב. מקום מילת היחס משקף את הסדר המקורי של הטקסט העברי בלא תיקון לפי המשמעות: ולתכון אלחג'ארה עלי אסמא בני אסראיל.

208 כך א, ת. ב"ס, ד: סבטא, ביחסת המושא.

209 בתוספת אל"ף לציון יחסת המושא במילה שהיחסה שלה צריכה להיות דיפטוטית, כלומר תיקון יתר. ב"ס, א, ד, ת, בלא אל"ף: סלאסל.

210 ב"א, א, ד, ת: מן דהב כאלץ, וכך צריך כנראה להשלים את הנוסח כאן. לעומת זאת ב"ס: דהבא כאלצא, בלא מילת יחס לפני צמד מילים זה.

3. הערות פילולוגיות

מעיון בשני קטעי הגניזה הללו ומהשוואתם לכ"ס, א, ד, ת, עולים חילופי נוסח מגוונים בשאלות של כתב וכתוב, של אוצר מילים ושל דקדוק, בדומה לעולה מן העיון לעיל בחילופי הנוסח בקטעים שהובאו מבית המדרש לרבנים בניו יורק.

מוסכמות הכתב:

1. ט' (ظ) וצ' (ض) מיוצגות גם בקטעים אלה בסימנים נפרדים, שלא כבנוסח תימן, שבו שני העיצורים הללו גם יחד מסומנים באמצעות צ'. נמצא חילוף אחד של צ' ב-ט' בקטע 6 במילה 'ט'פר' (שמות כח, יד) כנגד 'צ'פר' בשאר הנוסחים שנבדקו. חילופים אקראיים בין צ' ל-ט' רגילים ביותר בערבית-יהודית של ימי הביניים.²¹¹
2. ט' (ظ) וצ' (ض) בלבד מסומנות בסימנים מבחינים גם בקטעי גניזה אלה.
3. שימוש באותיות עבריות לציון מספרים (יש לכך דוגמאות רבות בשני קטעי הגניזה הללו, בשמות כא, לז; כז, יח; כח, יז-כא).
4. שימוש במילים מקוצרות ('אלמ') היא קיצור של 'אלמגיב' בשמות כב, כה, בקטע 5ג, 'אסר' הוא קיצור של 'אסראיל' שלוש פעמים, בשמות כז, כא; כח, א, יב, בקטע 6ג).

הפרשי כתיב:

המילה 'אנסן' כתובה בלא אל"ף בשני מקומות בקטע 5ג (שמות כא, לז; כב, ו), ובשאר הנוסחים 'אנסאן' באל"ף. סביר שמדובר בכתיב מוקדם, שאיננו משתקף באף אחד מן הנוסחים האחרים.

הבדלים באוצר המילים:

1. המילה העברית בֵּית מתורגמת בשני מקומות 'מנזל' (שמות כב, ו, ז) בקטע 5ג, וכך גם ב-ס, א, ת, ובדומה 'אלמנזלה' ב-ד, ורק בשמות כב, ז. התרגום ב-ד ל'מן מנזלה' בשמות כב, ו, הוא 'מן בית אלרג'ל'. נראה כי בקטע הגניזה נשתמר כאן התרגום המוקדם יותר 'מנזל'.
2. המילה העברית כְּנֶשֶׁה מתורגמת 'כאלגרים' (שמות כב, כד) בקטע 5ג, וכך גם ב-א, ד, ת. ב-ס התרגום שונה והוא 'כאלמדאין'. נראה כי במקום זה נשתמר בקטע הגניזה נוסח מאוחר יותר.

211 הנוהג הרווח יותר בערבית-יהודית הוא החלפת ט' ב-צ'. עם זאת, מצויה גם החלפת צ' ב-ט'. ראו: בלאו (לעיל, הערה 114), עמ' 39.

3. המילה העברית הקָרַב מתורגמת 'פקרב' (שמות כח, א) בקטע 6ג, וכך גם ב־ס, א, ד, ורק ב־ת נמצא 'פקדם'. נראה כי בקטע הגניזה נשתמר במקום זה הנוסח המוקדם.
4. המילה העברית מְשַׁפֵּט בצירוף חֶשֶׁן מְשַׁפֵּט מתורגמת 'היאתהא' (שמות כח, טו) בקטע 6ג וכך גם ב־ס, א. ב־ד, ת, נמצא 'מהיאה'. נראה כי בקטע הגניזה נשתמר במקום זה הנוסח המוקדם.

ענייני דקדוק:

1. **ציון יחסת המושא:** פעמים רבות נמצא סימון של יחסת המושא באל"ף בסוף המילה בקטע 5ג. לעיתים סימון היחסה נמצא גם בכל המהדורות שנבדקו או ברובן, וכך בדוגמאות 'פליסלם תורא' (שמות כא, לו, ורק ב־א בלא אל"ף לציון יחסת המושא), 'סרק אנסן תורא' (שמות כא, לז, ורק ב־ת בלא אל"ף לציון יחסת המושא), 'כרמא', 'שוכא', 'כדיסא', 'סנבלא' ו'קאימא' (שמות כב, ד-ה, וכך בכל הנוסחים, מלבד 'כרם' בלא אל"ף ב־ת), 'ורקא' (שמות כב, ו, ורק ב־ת בלא אל"ף לציון יחסת המושא), 'קתלא' (שמות כב, יח, וכך בכל הנוסחים), 'יתאמא' (שמות כב, כג, וכך בכל הנוסחים), 'ורקא' (שמות כב, כד, וכך בכל הנוסחים) שנשתמרו; ב־ס לא נשתמר הפסוק), 'דכרא' (שמות כח, יב, וכך בכל הנוסחים), 'עיונא' (שמות כח, יג, וכך גם ב־ס, א, ד, ת, בלא אל"ף). רק פעמיים יחסת המושא איננה מסומנת, בדוגמאות 'בכר' (שמות כב, טו, וכך גם ב־ת, ובשאר הנוסחים בציון היחסה באל"ף) ו'סבט' (שמות כח, כא, וכך ב־א, ת, ס, ד, באל"ף לציון יחסת המושא).
- נמצאו גם שלושה תיקוני יתר ורק אחד מהם כנראה מוקדם. בדוגמה 'תורא נטאחא' (שמות כא, לו), נראה כי סימון היחסה הוא תיקון יתר, משום שמדובר בנשוא של משפט שמני הפותח ב'אן' והיחסה אמורה להיות יחסת הנשוא על פי כללי הדקדוק הקלסי. המילים הללו אינן מסתיימות באל"ף גם ב־א, ד, ת (הפסוק לא נשתמר ב־ס). תיקון יתר נוסף נמצא בדוגמה 'אראמלא' (שמות כב, כג), שבה ציון יחסת המושא מצטרף לשם דיפטוטי, שלא על פי כללי הערבית הקלסית. כך, בציון היחסה, מופיעה המילה גם ב־ס, ת; ב־א, ד אין אל"ף. מאחר שהאל"ף לציון היחסה נמצאת גם ב־ס, נראה שתיקון היתר בדוגמה זו מוקדם. תיקון יתר נוסף בשם דיפטוטי נמצא בצורת הרבים 'סלאסלא' (שמות כח, כב) רק כאן. ב־ס, א, ד, ת, המילה בלא אל"ף.
2. **ציון יחסת הנושא:** המילה 'אביהא', מחמשת השמות, היא ביו"ד במקום ביחסת

נושא בוי"ו, בצירוף 'אבא אביהא' (שמות כב, טז) בקטע ג5, וכך גם ב־ת, ובשאר הנוסחים 'אבוהא' ביחסת הנושא, ונראה שיש כאן נוסח מאוחר. כך גם בדוגמה 'בניה' (שמות כח, א) בריבוי שלם ביו"ד, ב־ג6, ד, ת. ב־ס, א, 'בנוה' ביחסת הנושא. גם בדוגמה זו נראה שמדובר בנוסח מאוחר.

3. **התאם מילת הזיקה:** מילת הזיקה הנוטה בנקבה 'אלתי' מופיעה בקטע ג6 פעמיים על פי כללי הדקדוק הקלסי (שמות כז, יט; כח, ד). בפעם הראשונה נמצאה 'אלתי' בכל הנוסחים ובפעם השנייה רק ב־ס, ד; בא, ת, נמצאה צורת הזכר המאובנת 'אלד', והנוסח בקטע הגניזה במקום זה כנראה מוקדם.

4. **צורות מג'זום ומנצוב:** צורת המג'זום המצויה ב־א, ד, 'יקתסמא' (שמות כא, לה), לא נשתמרה בקטע ג5, ומופיעה בו צורת האינדיקטיב הזוגי 'יקתסמאן' (פסוק זה לא נשתמר ב־ס, וב־ת נמצאה צורת מג'זום ברבים 'יקתסמו'). צורת המג'זום 'תסתבקה' (שמות כב, יז) נשתמרה בקטע ג5; ב־א, ד, בצורה 'תסתבקהא', וב־ת בצורת הרבים 'תסתבקהו' (הפסוק לא נשתמר ב־ס). הצורה 'תכון' (שמות כב, כד) בקטע ג5 מקבילה ל'תכונן' בתוספת נו"ן האנרגיקוס ב־ס, לצורת המג'זום 'תכן' ב־א, ד, ורק ב־ת נמצאה צורה זהה 'תכון'. צורות המנצוב 'אתוך' (שמות כז, כ) ו'ליאמו' (שמות כח, א) נמצאו בקטע ג6 ובכל הנוסחים שנבדקו.

5. **הזוגי:** צורת זוגי, הן בפועל הן בשמות עצם ובכינויים, נשתמרה בדרך כלל בקטעים ג5, ג6. צורה אחת של פועל בזוגי מתוך שתיים, 'יקתסמאן', נשתמרה בקטע ג5 בשמות כא, לה, וכך גם ב־א, ד (פסוק זה לא נשתמר ב־ס. ב־ת הפועל ברבים). צורת הזוגי השנייה המצויה בסוף פסוק זה ב־א, ד, לא נשתמרה בקטע ג5, ובמקומה מופיעה צורת הרבים 'יקתסמונה' בקטע הגניזה וכך גם ב־ת. צורת הזוגי 'אלחגרין' מופיעה בקטע ג6 פעמיים, בשמות כח, יא-יב, וכך בשאר הנוסחים. 'כתפיה' (שמות כח, יב) מופיעה בקטע ג6 בזוגי וכך בשאר הנוסחים. 'תצנעהמא' (שמות כח, יד) מופיעה בקטע ג6 בזוגי, וכך בשאר הנוסחים.

מבחינת מוסכמות הכתב מסתמן כי הנוסח בשני קטעי הגניזה הנידונים מאוסף הספרייה הבריטית בלונדון מוקדם. נמצא חילוף כתיב אחד בעל משמעות, ואפשר שאף כאן הנוסח בקטע הגניזה מוקדם. בשלוש מתוך ארבע הדוגמאות לחילופי אוצר המילים עולה קרבה לנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג לתורה, ובדוגמה אחת ייתכן שנשתמר נוסח מאוחר יותר. בענייני הדקדוק נשתמרו באופן מלא או חלקי גם בקטעי גניזה אלה עדויות ללשון ערבית בתר קלסית, ולנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג ב־ס, א: סימון יחסת המושא באל"ף מצוי ברוב המכריע של הדוגמאות, ויש רבות כאלה בקטעי הגניזה הללו. מתוך שלושה תיקוני יתר שבהם נוספה אל"ף לציון

יחסת המושא אף שאיננה נדרשת על פי כללי הדקדוק הקלסי, דוגמה אחת מופיעה גם בנוסח מוקדם. בשני מקרים מופיעה בקטעי הגניזה הללו יחסה אחרת במקום יחסת הנושא; מילת הזיקה מותאמת לשם הזוקק בשתי הופעותיה בנקבה בקטעי הגניזה הללו; צורת פועל במג'זום נשתמרה פעם אחת בקטעי הגניזה הללו. פעם אחת מצויה צורת אינדיקטיב במקביל לאנרגיקוס ב־ס ולצורות מג'זום בשני מקומות אחרים, ופעם נוספת צורת המג'זום נמצאת בנוסחים אחרים ולא נשתמרה בקטעי הגניזה. לעומת זאת, צורות פועל במנצוב מצויות פעמיים בקטעי הגניזה הללו בהתאמה לשאר הנוסחים שנבדקו; צורות הזוגי נשתמרו בדרך כלל בקטעי גניזה אלה. מתוך כלל הנתונים האלה עולה, כי אף קטעים אלה קרובים – לא רק בזמן ההעתקה שלהם אלא גם בחלק מאוצר המילים שלהם ובמאפיינים דקדוקיים בולטים שלהם – ל־ס מראשית המאה האחת עשרה וכן ל־א מן המאה החמש עשרה.

ד. סיכום

קטעי הגניזה הנידונים במאמר זה אינם זהים לחלוטין לאף אחד מן הנוסחים של תרגום רס"ג לתורה באותיות עבריות שאליהם הושוו. עם זאת, הבדלי הנוסח העולים מן ההשוואה אינם רבים, והם מצביעים בבירור על כך שהנוסח שנשתמר בקטעי גניזה אלה קרוב במידה רבה לנוסח המוקדם של התרגום, כפי שהוא משתקף בכתבי יד מזרחיים של תרגום רס"ג לתורה, ובכלל זה גם נוסח תימן. למסורת תימן חדרו אמנם מאפיינים דקדוקיים מאוחרים, כפי שעולה גם מן ההשוואה לעיל, אבל בעיקרו של דבר מדובר באותו נוסח.²¹² כמו כן, לקטעי הגניזה הללו ולנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג לתורה בכתבי היד המזרחיים שנבחנו משותפים הרגלי מוסכמות הכתב, ובאופן חלקי אף הכתיב ואוצר המילים, וכן הצמידות היחסית לכללי הערבית הקלסית בכמה ענייני דקדוק. יכולתנו להציע טווח זמן משוער למועד העתקת הקטעים הללו מאפשרת לנו לצרף את נתוניהם לשאר הנתונים העולים מן הנוסחים המוקדמים של תרגום רס"ג לתורה, ולהסתייע בהם בזיהוי קטעי גניזה מוקדמים נוספים של תרגום רס"ג לתורה.

212 השוו לדבריו של בלאו (לעיל, הערה 18), עמ' 111-112, 130, על קרבתו של הנוסח ב־ס לנוסח תימן.